

**Nemzetközi
Kapcsolatok Doktori
Iskola**

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Endrődi-Kovács Viktória

A Nyugat-Balkán gazdasági integrációérettsége

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Palánkai Tibor

professor emeritus

Dr. Nagy Sándor Gyula, Ph.D

egyetemi adjunktus

Budapest, 2013

Világgazdasági Tanszék

TÉZISGYŰJTEMÉNY

Endrődi-Kovács Viktória

A Nyugat-Balkán gazdasági integrációérettsége

című Ph.D. értekezéséhez

Témavezető:

Dr. Palánkai Tibor

professor emeritus

Dr. Nagy Sándor Gyula, Ph.D

egyetemi adjunktus

© Endrődi-Kovács Viktória

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	3
1. Bevezetés és hipotézisek ismertetése.....	4
1.1. Kutatási előzmények és a téma indoklása	4
1.2. A disszertáció hipotézisei	6
2. Az alkalmazott módszertan bemutatása.....	7
3. Következtetések összegzése.....	10
3.1. Főbb következtetések országonként	10
3.2. Régiós specifikumok kiemelése, ajánlások megfogalmazása	14
4. Főbb hivatkozások	18
5. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk	22

1. Bevezetés és hipotézisek ismertetése

1.1. Kutatási előzmények és a téma indoklása

Az Európai Unió történelme során folyamatosan újabb tagok felvételével bővült, illetve mélyült, reformokkal tette működését hatékonyabbá. A kibővülés és az elmélyülés párhuzamossága a szakirodalmat megosztja, a kettő egyszerre nehezen valósítható meg. Az Európai Unió álláspontja szerint a két folyamat egymást nem zárja ki, de ehhez legfőképpen az szükséges, hogy a tagjelölt államok teljes mértékben felkészültek legyenek a felvételre, hogy a jövőbeli reformok minél sikeresebbek legyenek, elérjék kijelölt céljukat. Az Európai Unió számára az elmúlt években rendkívül fontossá vált a Nyugat-Balkán¹ helyzete, ezen országok jövőjét csakis az Unión belül tudja elképzelni és nyilatkozatai alapján kifejezett célja ezen országokat felvenni a tagállamok sorai közé. A nyugat-balkán országok 2003-ban, a thesszalóniki csúcson kaptak megerősítést arról, hogy a megfelelő feltételek teljesítése esetén a közösség teljes jogú tagjaivá válhatnak. A térség országai jelenleg (2013. július) vagy már tagjelöltek (Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, Montenegró és Szerbia) vagy potenciális tagjelöltek (Albánia, Bosznia-Hercegovina és Koszovó az ENSZ BT. 1244 sz. határozatában foglaltak szerint). Ugyanakkor a Nyugat-Balkán térsége nagyon különböző fejlettségű és adottságú országokat foglal magába, jelentős gazdasági, politikai, társadalmi különbségek vannak az egyes országok között, így nem lehet őket egységesen megítélni. Horvátország 2013. július 1-jével az Európai Unió tagállama, a többi tagjelölt állammal – Montenegró kivételével, akivel csupán nemrég, 2012. június 29-én kezdődtek el a tárgyalások - még csak el sem kezdődtek a csatlakozási tárgyalások. Az Európai Unió szándékait egyértelműnek mutatja, azonban felmerül a kérdés, hogy a csatlakozással ezek az államok az Unió elmélyülését hátráltatnák-e, készek-e a csatlakozásra, integrációérettek-e.

Az Európai Unió által meghatározott gazdasági, illetve politikai követelmények nem teljesen tükrözik a tagjelölt államok felkészültségét a csatlakozásra. Összességében nem tekinthetők koherensnek, világosan strukturáltnak és kidolgozotttnak. Ezért érdemes bevezetni az integrációérettség fogalmát, elméletét, illetve ez alapján megvizsgálni a nyugat-balkán államok integrációérettségét.

Az Európai Unió abban bízik, hogy a nyugat-balkán államok felvételével megoldódik a térség problémája (amit a délszláv háború is felszínre hozott), csökken az esélye a visszarendeződésnek és a vallási-etnikai konfliktusok kialakulásának. Ez pedig elemi érdeke, hiszen szeretné elkerülni, hogy közeli szomszédjában komoly konfliktusok alakuljanak ki. Ezen államok felvétele több

---

¹ Nyugat-Balkán kifejezés alatt az Európai Unió által alkotott országcsoportot értem, azaz Horvátországot, Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaságot, Szerbiát, Montenegrót, Albániát, Bosznia-Hercegovinát valamint Koszovót az ENSZ BT. 1244 sz. határozatában foglaltak szerint.

szempontból is komoly kihívások elé állítja az Európai Uniót. A kutatásom témája ezen államok integrációérettségének vizsgálata, hiszen ha ezek az országok úgy csatlakoznának az Európai Unióhoz, hogy nem felkészültek erre, az komoly problémákat okozhat az integráció életében, veszélybe is sodorhatja a további elmélyülését, akár jövőjét is.

Megfigyelési egységem egy országcsoport, mégpedig a nyugat-balkán térség hat állama, azaz Horvátország, Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaság, Montenegró, Albánia, Bosznia-Hercegovina, Szerbia. Koszovót nem vizsgálom, mivel fiatal állam, elismertsége még vitatott, bár kétségtelen hogy egyre több állam, nemzetközi szervezet ismeri el, tart fent vele diplomáciai kapcsolatokat. Az Európai Unió a függetlenség kikiáltása után tudomásul vette létrejöttét, de nem ismerte el azt, öt tagállama pedig valószínűleg sosem fogja (Spanyolország, Ciprus, Görögország, Románia és Szlovákia). Ezen indok mellett az is az ország kivétele mellett szól, hogy az országgal kapcsolatban kevés adat, információ áll rendelkezésre, így hosszabb távú és összehasonlító elemzést nem lehetséges végrehajtani. Végül, az ország épp most kezdi kiépíteni államigazgatását, gazdasági kapcsolatait, nemrég fogadta el alkotmányát, tehát biztosan nem rendelkezik működő piacgazdasággal, érett jogállamisággal, tehát ennek elemzése túl egyértelmű lenne. A hat nyugat-balkán állam vizsgálata elemzésemben alapvetően keresztmetszeti lesz, mivel elsősorban azt értékelem, hogy egy adott időpontban (2013. július) mennyire tekinthetők ezek az államok gazdaságilag integrációérettnak. Emellett azonban az elemzés kvázi-longitudinális is, valamint kvázi trendvizsgálatot hajtok végre, mivel értekezésem során alapvetően a 2002 és 2011 közötti 10 évet tanulmányozom a gazdasági dimenzió, illetve annak mutatói kapcsán, és ez segít annak megállapításában, hogy történt-e előrelépés ezen országok gazdasági aspektusaiban. A kezdődátum azért tekinthető jelentősnek, mivel 2003-ban jelentette be az Európai Unió, hogy kész felvenni a jövőben ezeket az államokat tagállamai közé, így nyomon követhető ennek hatása a gazdasági fejlődésükre. A végső dátum pedig az adatok rendelkezésre állása szempontjából fontos. Az azóta eltelt időben a fontosabb eredményeket természetesen beleépítem vizsgálatomba. A disszertációhoz elengedhetetlen adatgyűjtés elsősorban másodelemzésen alapul, hiszen az integrációérettség méréséhez szükséges adatok, információk majdnem mindegyike rendelkezésre áll az Eurostat adatbázisában, vagy más fórumokon, kiadványokban.

A téma újszerűnek tekinthető, hiszen a jelenleg rendelkezésre álló szakirodalom a csatlakozási kritériumok teljesítése szempontjából vizsgálja ezen országok felkészültségét a csatlakozásra. Emellett tudomásom szerint a szakirodalomban nem létezik a nyugat-balkán államok gazdasági integrációérettségének komplex, átfogó vizsgálata. Az integrációérettség módszertana a csatlakozásra való felkészültséget mélyebben képes vizsgálni, ennek tekintetében részletesebb betekintést nyújt, mint csupán annak vizsgálata, hogy a tagjelölt állam teljesíti-e a csatlakozási feltételeket. A téma fontosságát és aktualitását a horvát csatlakozás adja, illetve az, hogy

egyértelmű, hogy ebből a régióból kerülnek majd ki a jövőbeli tagországok, hiszen a Nyugat-Balkán valamennyi tagállama hivatalos vagy potenciális tagjelölt állam. Ennek ellenére az egyáltalán nem mindegy, hogy mikor és milyen felkészültség mellett csatlakoznak majd ezek az országok, hiszen a nem kellően felkészült jelöltek felvétele komoly problémákat okozhat az Európai Unió működésében, céljainak megvalósításában, további elmélyülése kapcsán. Ez kiváltképpen igaz a jelenlegi helyzetben, amikor az Európai Unió komoly válságban van. A fentiekből adódóan a kutatásom deduktív jellegű.

1.2. A disszertáció hipotézisei

Horvátország gazdasága és helyzete kimagasló az országcsoporton belül: befejeződtek a csatlakozási tárgyalások és 2013 júliusában elsőként csatlakozhatott a régió országai közül. Ez alapján első fő hipotézisem az, hogy *Horvátország teljesíti az integrációérettség gazdasági feltételeit, ezért gazdaságilag integrációérettnek tekinthető (H1)*. E kijelentés és az adaptált módszertan alapján feltételezem (melynek kifejtését lásd a következő fejezetben), hogy az országban megvalósult a működő piacgazdaság intézménye (H1.1); stabil makrogazdasági mutatókkal rendelkezik (H1.2); az ország, illetve vállalatai állni tudják a versenyt a többi tagállammal illetve vállalataival szemben (H1.3). Emellett Horvátország a konvergencia területén sincs jelentős mértékben lemaradva a legutóbb csatlakozott országoktól, tehát a csatlakozás nem ró kimagasló terheket az Európai Unióra (H1.4). Végül az ország finanszírozható (H1.5), valamint az Európai Unióval szoros gazdasági kapcsolatokkal rendelkezik (H1.6). Összességében tehát Horvátország sikeresen tudja majd kihasználni az integrációból származó előnyöket és minimalizálni azok hátrányait. A második fő hipotézisem pedig az, hogy *Horvátország kivételével azonban a gazdasági hiányosságok miatt a nyugat-balkán államok nem mondhatóak gazdaságilag integrációérettnek (H2)*. Feltételezem, hogy a csatlakozási folyamatok nem elsősorban a politikai érdekek miatt haladnak lassan, hanem komoly gazdasági hiányosságok állnak mögötte. Azaz ezen országokban (Macedónia Volt Jugoszláv Köztársaságban, Albániában, Bosznia-Hercegovinában, Montenegróban és Szerbiában) nem működik megfelelően a piacgazdaság (H2.1). Emellett makrogazdaságilag nem tekinthetők stabilnak (H2.2), nem lennének képesek a megnövekedett versenynyomásnak megfelelni (H2.3), konvergencia területén elmaradottak (H2.4), ezen országok nehezen finanszírozhatók (H2.5), valamint az Európai Unióval szorosabb gazdasági kapcsolatokat kellene ápolniuk (H2.6). Véleményem szerint utóbbi államok összességében még nem készek a csatlakozásra, számos gazdasági probléma vár megoldásra (például ezekben az országokban nagyon magas a munkanélküliség vagy komoly szerkezeti problémákkal küszködnek).

A vizsgálat különösen Macedónia esetében tűnhet érdekesnek, hiszen 2005-től hivatalos tagjelölt az állam, mégsem kezdődtek el az érdemi csatlakozási tárgyalások, ami elsősorban Görögországgal való névvitájának köszönhető. Érdemes megvizsgálni, hogy a csatlakozás ellen felhozható politikai érdekek mögött vajon állnak-e gazdasági problémák is. Erre a gazdasági integrációérettség vizsgálata lehetőséget kínál, hiszen objektív képet mutat az országok gazdasági teljesítményéről. Ezekből következően, a várható következtetésem az, hogy az Európai Uniónak inkább az elmélyülésre kellene koncentrálnia az újabb bővülés helyett. Ezt a feltételezést csak megerősíti az, hogy az Európai Unió nemrég van túl több mint 50 éves múltjának legnagyobb bővítésén: 2004-ben Ciprussal és Máltával együtt nyolc kelet-közép európai csatlakozott az unióhoz, majd 2007-ben további kettő, Bulgária és Románia; ezen országok felzárkóztatása napjainkban az egyik fő feladata. Emellett az Unió jelenleg válságban van, ami ugyancsak a szükséges reformok megvalósítása, az elmélyülés mellett szól. A függő változóm mindkét hipotézis esetében Horvátország/a nyugat-balkán államok gazdasági integrációérettsége, a független változóim pedig az ezt leíró mutatók (ld. a módszertant részletesebben kifejtő fejezetben, például az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson, infláció).

A kutatás eredményei segítenek felmérni a nyugat-balkán államok felkészültségét a csatlakozásra, kiemelik azokat a területeket, amelyek terén a tagjelölteknek további erőfeszítéseket kell tenniük annak érdekében, hogy csatlakozásuk minél zökkenő mentesebben történjen a jövőben, illetve minél jobban ki tudják használni a csatlakozásból származó előnyöket. Ha első fő hipotézisem bizonyításra talál, az azt jelzi az Európai Unió számára, hogy Horvátország felvétele után nem jelentene gondot a további horvát felzárkózás, bekapcsolódása az EU gépezetébe minden komolyabb probléma nélkül történne, az integrációból származó előnyöket nagy valószínűséggel ki tudja majd használni. A második hipotézis bizonyítása pedig azt az üzenetet hordozza magában, hogy Horvátország felvétele után érdemesebb lenne az Európai Uniónak inkább az elmélyülésre koncentrálnia. Még sok idő kell ahhoz, hogy ezek a nyugat-balkáni államok felzárkózzanak az Európai Unióhoz (de még Horvátországhoz is). A felzárkóztatást természetesen tovább kell folytatnia az Európai Uniónak, de nem csatlakozás formájában, hanem különböző pénzügyi források, technikai együttműködések keretében.

2. Az alkalmazott módszertan bemutatása

Az integrációérettség fogalmát és részletes módszertanát Palánkai Tibor alkotta meg, és kutatásai során azt a kelet-közép európai országokra alkalmazta. „Az *integrációérettség* az adott integrációs formából származó előnyök maximális kihasználásának képessége a költségek és a

hátrányok minimalizálása mellett. Az integrációérettséget a költségek és hasznok mérlegével lehet mérni. Egy ország akkor integrációérett, ha a tagság pozitív végösszegű játék, vagyis egészében előnyös számára.” (Palánkai [2004], p. 378.). Az integrációérettség fogalmát meg kell különböztetni a csatlakozási kritériumoktól, előbbi jóval tágabb fogalom, tehát teljesebb képet ad arról, hogy vajon a tagjelölt államok felkészültek-e a csatlakozásra. „A csatlakozási vagy tagsági kritériumok széles értelemben egy integrációs szervezetben való részvétel feltételeit és követelményeit határozzák meg. Ezeket formálisan és hivatalosan is megfogalmazhatják. A csatlakozási kritériumok szűkebbek, egy konkrét integrációs szervezetre vagy formára vonatkoznak, s szorosan csak a taggá válás feltételeit rögzítik.” Ezeket „előzetesen „kívülről” kell teljesíteni.” (Palánkai [2011], p. 357.). Ha ezeket a kritériumokat a tagjelöltek nem teljesítik, akkor nem válhatnak az integrációs szervezet résztvevőivé. Ezzel kapcsolatosan a tagsági kritériumok az integrációs szervezeten belüli magatartások és cselekvések követelményeit fogalmazzák meg, és ha azokat nem teljesítik „belülről”, akkor a tagokra szankciók várnak (Palánkai [2011], p. 357-358.). A fenti fogalmak szorosan összefüggnek egymással, mivel a csatlakozási, tagsági feltételek (jelen esetben a koppenhágai kritériumok, *acquis communautaire*) az integrációérettséget próbálják kifejezni. A csatlakozási feltételek leginkább a tagsági kritériumok minimumát fogalmazzák meg, míg az érettség messze túlmutat ezen, és általában a sikeres és hatékony integrálódás kritériumait vizsgálja (Palánkai [2006]).

Az integrációérettség négy dimenziója (gazdasági, politikai, intézményi és társadalmi) különböztethető meg, kutatásom során az elsőre koncentrálok. Egyrészt azért, mivel a négy dimenzió egymástól szorosan nem választható el, és a gazdasági dimenzió a többi dimenzióval kapcsolatos fontosabb tényezőket magában foglalja (például a konvergencia a gazdasági integráció egyik fontos alapkritériuma, és magában foglalja a jogharmonizáció lényeges elemeit is). Emellett az Európai Unió elsősorban gazdasági szempontból jelentős, a mai napig is gazdasági integrációként működik, és a jelenlegi helyzetben ezen jellegének erősítése a célja. Továbbá, ez a leginkább objektív, megfogható, számszerűsíthető, konkrét adatokkal rendelkező dimenzió, amelynek vizsgálata viszonylag objektív következtetésekre ad lehetőséget. Végül, e disszertáció keretei mind a négy dimenzió alapos vizsgálatát nem teszik lehetővé.

Palánkai Tibor szerint a gazdasági integrációérettség az alábbi alapkritériumokkal határozható meg: *működő piacgazdaság, versenyképesség, makrostabilitás és stabilizáció, konvergencia, finanszírozhatóság és finanszírozás*. Ezek nem teljesen objektív, egyértelmű fogalmak, mérésük nem könnyű. A működő piacgazdaság leginkább az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) 1994 óta folytatott éves „átalakulási mutatójával” ragadható meg. A makrostabilitás és stabilizáció szempontjából elsősorban a reál GDP növekedést, a munkanélküliséget és az inflációt kell megvizsgálni, illetve azt, hogy ezen államok üzleti ciklusai összhangban vannak-e az Unió üzleti

ciklusaival. A versenyképesség fogalma és mérése rendkívül komplex és problematikus, számos tényező határozza meg. Ennek ellenére (de fenntartásokkal), a versenyképesség mérésére elsősorban a Nemzetközi Menedzsmentfejlesztési Intézet (International Institute for Management Development, IMD) által, illetve a Világgazdasági Fórum (World Economic Forum, WEF) által használt elemzéseket, mutatókat érdemes figyelembe venni. Emellett a Lisbon Score Board egyes mutatószámai (foglalkoztatottsági ráta, K+F-re költött összegek nagysága) sem hagyhatók figyelmen kívül. A konvergencia mérése meglehetősen összetett, mérőszámai között említhetők meg az egy főre jutó GDP (vásárlóerő-paritáson) vagy különböző infrastrukturális mutatók (például a lakosság internet hozzáférése). Végül, a gazdasági dimenzióban a finanszírozhatóság és finanszírozás úgy ragadható meg a leginkább, ha megvizsgálom, hogy ezek az országok a rendelkezésükre álló pénzeszközökből mennyit és mire használtak fel (Nemzetközi Valutaalap, USAID vagy az Unió pénzeszközeiből - CARDS, ISPA és SAPARD) (Palánkai [2005]).

Értékelésemet elsősorban erre a módszertanra alapozom, azonban a Nyugat-Balkán államai sok tekintetben különböznek a kelet-közép európai országoktól, ezért a módszertan kiegészítésre, módosításra szorul, amely alkalmazkodik a térség országainak jellegzetességeihez, sajátosságaihoz. Mindenképpen komolyabb figyelmet kell fordítani ezen országok felzárkóztatására, gazdasági konvergenciájukra, hiszen ezek az országok (Horvátország kivételével) jóval fejletlenebbek, mint az Európai Unió tagállamai, vagy akár a korábban csatlakozott kelet-közép-európai országok. A legutóbbi bővítések tapasztalatai is ezt indokolják. Emellett az 1991 és 1995 között zajló délszláv háború komoly károkat okozott az államok gazdaságában, visszavetette gazdasági fejlődésüket. A versenyképesség mérésekor kiemelt figyelmet kell kapjon a korrupció, hiszen mértéke nagyban befolyásolja a versenyképességet, valamint a tőkevonzó-képességet (utóbbi a felzárkózás, a konvergencia területén bír kiemelkedő jelentőséggel). Ugyanakkor megjegyzendő, hogy mind a korrupció, mind a versenyképesség mérése igencsak bonyolult, számos hiányossága akad. A konvergencia mérésekor a fentebb említetteken túl a következő mutatókat, kritériumokat vizsgálom meg az egyes államok esetében: az egy főre jutó GDP-t az EU15-tel és 27-ekkel összehasonlítva, valamint az EU által meghatározott konvergencia-kritériumokat: a koppenhágai kritériumrendszert és a maastrichti kritériumrendszert. A koppenhágai kritériumrendszer részletesebb bemutatását azért tartom fontosnak, mivel ezen államok történelmükből, tradícióikból adódóan más értékeket, normákat vallanak, például mást jelent számukra a demokrácia, működő piacgazdaság fogalma, mint a nyugat-európai államoknak és ezen kritériumok teljesítését szigorúan venni. Emellett egyéb mutatókat is érdemes megvizsgálni, mint például a gazdaságok termelékenységét, vagy a lakosság internet-hozzáférést. A gazdaság strukturális szerkezetének vizsgálata sem hagyható figyelmen kívül a konvergencia folyamatának elemzésekor.

Továbbá, abból a tényből, hogy az Európai Unió a pénzügyi forrásaiból nem képes és nem is hajlandó teljes mértékben finanszírozni ezen államok felzárkózását, az országba érkező működő tőke mennyisége, összetétele sem hagyható figyelmen kívül a finanszírozhatóság vizsgálatakor. A korábban csatlakozott államok felzárkóztatásában, a verseny erősítésében is meghatározó, kiemelt szerepe volt és lesz a jövőben is a külföldi beruházásoknak. Ezek mellett a térség különbözőségeiből adódóan részletesebben meg kell vizsgálni a munkaerőpiacot (a munkakorú népesség foglalkoztatási rátáját, munkanélküliséget), az elmúlt évtizedek következtében kialakult demográfiai helyzetet. Végül, a csatlakozás feltételezi azt, hogy az Európai Unió és a tagjelölt államok között szoros bilaterális kapcsolatok legyenek, ezért az egyes országok külkereskedelmének jellemzőit is figyelembe kell venni a nyugat-balkán országok gazdasági integrációérettség vizsgálatakor.

A módszertan alkalmazása során arra törekszem, hogy a vizsgált államokat mind egymással, mind a korábban csatlakozott 10+2 tagállammal összehasonlítsam, értékeljem. Feltételezem, hogy a korábban csatlakozott tagállamok 2004-ben, illetve 2007-ben készek voltak a csatlakozásra (Románia és Bulgária esetében kivételt képez a konvergencia területe). A legtöbb kritériumot ez alapján állítottam fel. Akkor tekintem integrációérettnek a vizsgált országokat, ha az alapkritériumok mutatószámai során megközelítik az EU tagállamok, vagy legalább a legutóbb csatlakozott kelet-közép európai államok átlagának szintjét.

3. Következtetések összegzése

3.1. Főbb következtetések országonként

Az Európai Unió figyelme a térség felé viszonylag későn, egy súlyos háború kirobbanása után irányult. Azóta az Unió számára felértékelődött a térség országainak szerepe, hiszen mára közvetlen szomszédjává váltak és emiatt is fontos a régió stabilitása. A legutóbbi bővítések kapcsán pedig még inkább megnőtt a szerepük, az Unió számos tagállamának fontos kereskedelmi és beruházási partnerei. Emellett átalakuló jellegüknel fogva kitűnő gazdasági célponttá válhatnak a jövőben. Szerepük felértékelődésének eredményeképpen a csatlakozási folyamat az utóbbi években beindult, valamint folyamatosan halad előre (bár lassú ütemben).

A fentebb vázolt módszertan alkalmazása után a következő eredményekre jutottam:

Horvátország gazdasága összességében felkészültnek tekinthető az uniós csatlakozásra. Számos probléma, kihívás előtt áll az ország, amelyek elsősorban a gazdasági válság hatására törtek felszínre, váltak még nyilvánvalóbbá. Ilyen többek között a költségvetés fenntarthatósága, az üzleti környezet javítása vagy az évek óta komoly strukturális problémákat jelző külkereskedelmi deficit.

A működő piacgazdaság feltételeit egyértelműen teljesíti az ország, valamint az Európai Unióval való kereskedelmi kapcsolatai szorosak. Ezeken túlmenően minden vizsgált hipotézisem csak fenntartások mellett fogadható el. A versenyképesség tekintetében az ország csak feltételesen tekinthető integrációérettnek, mivel annak terén komoly hiányosságok fedezhetők fel, leginkább az adminisztrációs és bírósági reformok, korrupció, üzleti környezet tekintetében. Emellett a munkaerőpiaci szabályozáson is javítani kellene, valamint a K+F-re fordított összegek és a foglalkoztatottsági ráta is alacsonynak tekinthető. Az ország csupán a válság hatásainak begyűrűződéséig mondható makrogazdaságilag stabilnak, azóta is küzd az ország, hogy kilábaljon belőle. Konvergencia szempontjából összességében integrációérettnek tekinthető, azonban gazdasági szerkezete modernizációra szorul, a maastrichti kritériumrendszer jövőbeli teljesítése pedig nagyban függ az ország válságból való felépülésétől. Finanszírozás és finanszírozhatóság területén pedig összességében integrációérett, de kedvezőbb üzleti környezetet kell teremtenie a külföldi beruházók előtt, valamint törekednie kell az uniós források lehívásának hatékonyságának növelésére.

Szerbia gazdasága még távol áll attól, hogy az Európai Unió tagállamává váljon. Mindegyik felállított hipotézisem bizonyításra talált: sem a működő piacgazdaság, sem a versenyképesség, sem a makrostabilitás, sem a konvergencia, sem a finanszírozhatóság, sem a kereskedelmi kapcsolatok tekintetében nem integrációérett. Számos probléma vár még megoldásra (például a működő piacgazdaság biztosítása, a magas infláció és munkanélküliség csökkentése, a növekvő költségvetési deficit és államadóság ellensúlyozása, strukturális reformok végrehajtása). Bizakodásra ad okot azonban az, hogy Szerbia évek óta elkötelezett a csatlakozás mellett, és kis lépésekkel ugyan, de folyamatosan előrébb halad a kívánt tagság eléréséhez. Szerbia - szinte teljes egészében - a külföldi államok gazdasági teljesítményétől és pénzügyi forrásaitól függ, és a gazdaságban történő hatékony átalakítás belső erőből egyelőre kilátástalan, ezért a stabilizációs és társulási folyamat, illetve a gazdasági átalakulás háttérének megalapozása (például az EU-pénzeszközök által) döntő befolyást gyakorolhat az elkövetkező években a térségben megvalósuló gazdasági folyamatokra (Novák [2008]). A tagság egyértelmű előnye az lenne, hogy a gazdasági kapcsolatokat szorosabbra tudja fűzni az Unió országaival (amúgy is az Unióval bonyolítja le kereskedelmének nagy részét, a befektetések nagy része is innen származik). Fontos, hogy az ország végleg elkötelezze magát a nyugati értékek mellett, kiépítse a működő piacgazdaság intézményét, valamint javítson üzleti környezetén, átalakítsa gazdasági struktúráját és vállalatait, magasabb hozzáadott értékű termékeket állítson elő és exportáljon. Ehhez azonban valószínűleg elég hosszú idő lesz még szükséges.

Macedónia az Európai Unióval szoros kapcsolatokat épített ki, azonban ennek ellenére egyik vizsgált szempontomból sem tekinthető integrációérettnek. A működő piacgazdaság tekintetében

nem teljesíti felállított kritériumokat (3,4-es átlag, a vizsgált mutatók kapcsán minimum 3-mas szint elérése és visszalépés nem történhetett), bár az utóbbi évek reformjai jó út felé terelik az országot, pár éven belül teljesítheti azokat. Makrogazdaságilag alapvetően stabilnak tekinthető a macedón gazdaság, azonban a régió belül itt a legmagasabb a munkanélküliségi ráta és alig csökken, valamint alacsony a foglalkoztatottság, jelentős az informális szektor szerepe. Ennek ellenére a valuta euróhoz rögzítése évről-évre alacsony inflációt eredményez, bár ez túlságosan behatárolja a macedón gazdaságpolitika mozgásterét, valamint sokszor kihívások elé is állítja azt. Versenyképesség területén nem teljesít rosszul az ország (a kedvező üzleti környezetnek, az elmúlt évek reformjainak köszönhetően), de további reformok szükségesek ahhoz, hogy a jövőben állni tudja majd az uniós versenyt. A korrupció elleni harc elengedhetetlen a jövőben. Konvergencia területén súlyos hiányosságok fedezhetők fel: rendkívül alacsony az egy főre jutó GDP – legalacsonyabb a régióban, és lassú a felzárkózás az uniós szinthez, amit az alacsony várható élettartam is jelez. Ezek ellenére a koppenhágai kritériumrendszer valamint a munkatermelékenység terén nem teljesít rosszul az ország, bár a mezőgazdaság és ipar modernizációjára és versenyképességének növelésére nagy szüksége lenne. Ezekhez, illetve a válságból való kilábaláshoz, további reformok megvalósításához rengeteg külföldi tőke kellene, azonban FDI szempontjából az ország potenciálja nagyban behatárolt, finanszírozása nagyban függ az Európai Unió, illetve a nagy nemzetközi szervezetek pénzügyi támogatásától. Előbbi esetében pedig a válság következtében a pénzügyi források nagyban behatároltak. Az ország helyzetén mindenképpen segítene az, ha végleg sikerülne rendeznie névvitáját Görögországgal, hiszen akkor a külföldi befektetők beruházási kedve is megnőne.

Montenegró eredményei vegyesnek tekinthetők. A működő piacgazdaságot az ország még nem építette ki, a reformok lassan haladnak és a régió országai közül az egyik leggyengébben teljesít. Ennek ellenére makrogazdaságilag stabilnak tekinthető, üzleti ciklusai összhangban vannak az Unió üzleti ciklusával, habár itt is magasnak tekinthető a munkanélküliség (de csökkenő tendenciát mutat, és egyes uniós tagállamok adatai meghaladják azokat). Versenyképesség szempontjából is teljesíti a felállított kritériumokat, a vizsgált államok közül az egyik legversenyképesebbnek tekinthető, kedvező üzleti környezettel rendelkezik, valamint a K+F-re fordított összegek is kiemelkednek. Ennek ellenére a foglalkoztatottsági adatok nem túl jók, jelentős az informális szektor szerepe, viszont az ország számos lépést tesz annak visszaszorítására. Összességében a konvergencia szempontjából sem integrációérett az ország, mivel annak ellenére, hogy az egy főre jutó GDP eléri Románia és Bulgária 2007-es szintjét, alacsonynak tekinthető, a munkatermelékenység alulmarad az uniós átlaghoz képest, valamint az ország gazdasági szerkezete modernizációra szorul. Ezen hiányosságok ellenére Montenegró lassan, de jó úton haladva igyekszik teljesíteni a koppenhágai kritériumrendszert, valamint az internet használók és várható

élettartam esetében nincs jelentősebb lemaradása az unió tagállamaihoz képest. Finanszírozás és finanszírozhatóság szempontjából sem tekinthető az ország integrációérettnek, hiszen az Előcsatlakozási Támogatási Eszköz felhasználása területén komoly hiányosságok fedezhetők fel, az ország finanszírozása pedig nagyban függ a befektetési kedv alakulásától (elsősorban a turizmus területén) illetve a további strukturális reformok végrehajtásától; hiszen a válság komolyabban érintette és hatására jelentősen megnőtt a költségvetési deficit és államadósság, amelynek jövőbeli csökkentése létfontosságú lehet. Végül, a kereskedelmi kapcsolatok szempontjából sem tekinthető Montenegró integrációérettnek; kereskedelmének alakulása jelentős mértékben ki van téve a nyersanyagárak ingadozásának, valamint alacsonyabb hozzáadott értékű termékeket exportál és az Unióval való kereskedelmi kapcsolatait is érdemesebb még szorosabbra fűznie.

Bosznia-Hercegovina egyáltalán nem tekinthető integrációérettnek. A működő piacgazdaság területén jelentős hiányosságok figyelhetők meg, alacsony a foglalkoztatottság mértéke, magas a munkanélküliség. Az ország versenyképességét nagyban hátráltatja a korrupció magas szintje, az állam jelentős a szerepe, ami elriasztja a befektetőket, csökkenti az ország finanszírozhatóságát. Emellett a konvergencia területén majdnem minden vizsgált mutatószám alapján a vizsgált államok közül az egyik leggyengébben teljesít: jelentős hiányosságok fedezhetők fel az egy főre jutó GDP tekintetében, valamint a koppenhágai kritériumrendszer teljesítése során. Emellett az ország ipara jelentős modernizációra szorul, hiszen az egyik legsúlyosabban érintette a háború. A kereskedelem esetében a régió országaival tart fent jelentősebb kapcsolatokat, valamint leginkább nyersanyagokat és alacsony feldolgozottságú ipari termékeket exportál. Az ország tekintetében jelentős a migráció az európai országokba, valamint a hazautalások szerepe. Ez a finanszírozásban is megmutatkozik, nem tekinthető integrációérettnek: ezen túlmenően a válság hatására az IMF-hez kellett fordulnia segítségért, valamint az utóbbi években nagymértékben visszaesett az országba érkező FDI nagysága, amely így is a legalacsonyabb a régió országainak viszonylatában. Ennek ellenére a politikai és gazdasági orientálódás az Európai Unió felé megkezdődött: a kereskedelmi kapcsolatok fokozódtak, egyre több pénzügyi forrás érkezik az Unióból (bár a válság hatására visszaesés történt), a hazautalások is elsősorban a tagállamokból érkeznek, valamint a boszniai gazdaság teljesítménye nagyban függ az Európai Unió teljesítményétől. Azonban a gazdasági, üzleti folyamatok még nem kerültek teljesen szinkronba (lásd infláció és reál GDP változása), a külkereskedelem intenzitását érdemes növelni, számos reform várta még magára.

Végül, de nem utolsó sorban *Albánia* gazdaságának megítélése integrációérettség szempontjából meglehetősen ambivalens. Működő piacgazdaság tekintetében az ország az elmúlt években jelentős reformokat hajtott végre, és ha ezek tovább folytatódnak, közép távon teljesítheti a kritériumokat. Ennek ellenére évek óta folyamatos problémát jelent az áramkimaradások kezelése az országban. Versenyképesség szempontjából az ország egyáltalán nem tekinthető

integrációérettnek, a foglalkoztatottsági ráta kivételével az utolsók között van a mutatószámok teljesítése kapcsán annak ellenére, hogy az elmúlt években jelentős javulást ért el a Világ gazdasági Fórum versenyképességi rangsorában. A korrupció igen elterjedt, a vizsgált államok közül itt a legnagyobb mértékű, valamint a K+F kiadások tekintetében is gyengén teljesít. A makrostabilitást az ország csak látszólag teljesíti: a magasnak tekinthető gazdasági növekedés, az alacsony mértékű infláció és munkanélküliség mögött súlyos problémák húzódnak: alacsony foglalkoztatási ráta, valamint az, hogy az ország kevésbé integrálódott a nemzetközi munkamegosztásba, túlzottan függ az ország az energiaimporttól. Konvergencia tekintetében is igen rosszul teljesít: alacsony az egy főre jutó GDP mértéke, a koppenhágai kritériumok teljesítése vontatottan halad, magas költségvetési hiánnyal és államadóssággal rendelkezik, a mezőgazdaság jelentősége pedig itt a legnagyobb a vizsgált államok közül. Ennek ellenére a várható élettartam itt a legmagasabb és az országot kevésbé fenyegetik a demográfiai átmenet kedvezőtlen gazdasági hatásai, nem jellemző a nők diszkriminációja a munkaerőpiacon és a fiatalok munkanélkülisége is itt a legkisebb mértékű (bár ebben az erőteljes migrációnak is szerepe van). Finanszírozás szempontjából az ország nem teljesít rosszul, bár jelentős tökeghiánnyal küzd. Külkereskedelem tekintetében szoros kapcsolatokat ápol az Európai Unióval, azonban mégsem tekinthető integrációérettnek, mivel a függés túlzottan egyoldalú.

3.2. Régiós specifikumok kiemelése, ajánlások megfogalmazása

A működő piacgazdaság kiépítése területén Horvátország kivételével mindegyik országnak jelentős hiányosságai akadnak. Horvátország már a vizsgálat kezdő évében, 2002-ben, majdnem teljesíti a felállított feltételeket, 2007-től egyértelműen. A többi vizsgált ország még távol áll ettől. Közös problémának tekinthető az infrastruktúra elmaradottsága, a versenypolitika területén komoly hiányosságok fedezhetők fel, a kormányzatok és vállalatok átszervezése vontatottan halad, valamint az értékpapírpiacon és nem bank jellegű pénzügyi intézmények működése területén is jelentős reformokra van szükség. Néhány ország tekintetében (Horvátország, Montenegró és Albánia) pedig bizonyos (korábbi vagy jelenleg is állami tulajdonban lévő) nagyvállalatok támogatása is megfigyelhető, habár ennek mértéke csökkenő, még ma is jelentősnek mondható. Végül megállapítható, hogy az összes vizsgált államban a reformok csupán lassan haladnak, kiváltképpen a gazdasági és pénzügyi válság kirobbanása óta.

A versenyképesség területén vegyes képet mutatnak az országok, néhány országban kedvező az üzleti környezet (például Macedóniában és Montenegróban), máshol jelentős javulásokra van még szükség (például Szerbia esetében). Közös, hogy a korrupció mértéke mindegyik vizsgált országban jelentős (még Horvátországban is), egyre csökkenő mértékű, de a korrupció elleni harc melletti

erőteljesebb elköteleződésre van igény. Emellett az is közös jellemzője a régiónak, hogy a foglalkoztatottság meglehetősen alacsony mértékű, javításra szorul, a munkahelyteremtés minden ország legfontosabb feladata és egyben kihívása is.

Ez utóbbi tükröződik a munkanélküliségi adatokban is. A térségre jellemző, hogy az uniós átlagnál magasabb a munkanélküliségi ráta, sőt számos ország esetében (Macedónia, Bosznia-Hercegovina és Szerbia) komoly kihívások elé állítja az országot. Ennek ellenére néhány vizsgált államban - például Horvátországban vagy Albániában – alacsonyabb a munkanélküliségi ráta, mint néhány uniós tagállamban. (Azonban a foglalkoztatottsági ráták is meglehetősen alacsonyak).

A makrostabilitás szempontjából egyik vizsgált állam sem tekinthető napjainkban integrációérettnek – kivételnek Montenegró tekinthető. Horvátország a válság begyűrűződése előtt teljesítette a makrostabilitáshoz elengedhetetlen kritériumokat, azonban a válság jelentős mértékben rontott makrogazdasági mutatóin és a kilábalástól függ az ország stabilitása. Szerbia egyáltalán nem tekinthető stabilnak, elsősorban a magas munkanélküliségi és inflációs adatoknak köszönhetően. Emellett üzleti ciklusai nem követik az uniós üzleti ciklust. A makrostabilitás szempontjából Macedónia sem tekinthető integrációérettnek, mivel a munkanélküliségi ráta, amely a legmagasabb a régióban, háromszorosa az Unió átlagának - a vizsgált időszakban mindvégig jelentős maradt, nem sikerült érdemben csökkentenie. Emellett az inflációs folyamatok, a rögzített árfolyam ellenére, kiszámíthatatlanok az országban, összességében nem követik az uniós folyamatokat. Albániában a makrostabilitás pedig csak látszólagosnak tekinthető.

Konvergencia terén mindegyik országnál komolyabb hiányosságok figyelhetők meg. A legtöbb országban a mezőgazdaságnak kiemelkedő szerepe van, a lakosság legnagyobb részét foglalkoztatja, ún. puffer szerepet tölt be a nyugat-balkán államok életében. Albánia gazdasága esetében a mezőgazdaság rendkívül fontos. Ennek ellenére mindenhol megfigyelhető részesedésének csökkenése a GDP-n belül. Mindegyik ország mezőgazdasága illetve ipara jelentős reformokra szorul, rengeteg tőkére és beruházásra lenne szükség. Emellett – Horvátország kivételével – az egy főre jutó GDP és munkatermelékenység az EU27-ek százalékában meglehetősen alacsony, sőt a válság hatására még vissza is esett. Továbbá, a reálbérek növekedése meghaladja a munkatermelékenység növekedését, ami rontja ezen gazdaságok versenyképességét.

A legtöbb országban komoly gazdasági problémákat okozott a válság begyűrűződése. Szerbia és Bosznia-Hercegovina rögtön, Macedónia 2011-ben fordult az IMF-hez segítségért, Montenegró 2009-ben és 2011-ben is foglalkozott a gondolattal, végül nem fordult segítségért, de jelzi, hogy az ország finanszírozásával kapcsolatban hiányosságok lelhetők fel. Összességében mindegyik nyugat-balkán állam jelentős mértékben függ a külföldi tőkétől, elsősorban az EU pénzügyi támogatásaitól (amelyek lehívása mindegyik országnak gondokat okoz), illetve a közvetlen külföldi beruházások

alakulásától. Jelenleg minden ország tökehiánytól szenved, ez szükséges az átalakulás további folytatásához, a szükséges reformok végrehajtásához, valamint az infrastruktúra fejlesztéséhez.

Mindegyik vizsgált országra jellemző, hogy a földrajzi közelség miatt meglehetősen szoros külkereskedelmi kapcsolatokat ápolnak az unió tagállamaival, valamint évről-évre jelentős külkereskedelmi deficitet halmoznak fel vele szemben. Albánia kiemelkedő e tekintetben, azonban túlzottan egyoldalú a függés. Bosznia-Hercegovina és Montenegró esetében pedig a régiós kereskedelem tekinthető jelentősebbnek, fontos lenne a kapcsolatok további erősítése. Összességében Bosznia-Hercegovina, Szerbia, Montenegró és Macedónia a legnagyobb intraregionális kereskedők, viszont a Horvátország és Szerbia közötti kereskedelem nem tekinthető intenzívnek. További közös jellemző, hogy az exporttermékek tekintetében mindegyik országnak a magasabb hozzáadott értékű termékek előállítására kellene koncentrálnia, amelyhez viszont elengedhetetlen lenne az oktatás fejlesztése.

A régió jövőbeli kihívásai között kiemelkedő helyen szerepel a demográfiai átmenet, illetve ennek kezelése. A régió mindegyik államát – bár különböző mértékben – de elérte a demográfiai átmenet, azaz megfigyelhető a népesség csökkenése mellett a várható élettartam emelkedése valamint az idősek arányának növekedése a lakosságon belül (a legkevésbé a magas népesedési rátával rendelkező Albániát és Montenegrót érinti a jelenség). Ezzel párhuzamosan mindegyik államban jelentős a fiatalok munkanélkülisége (kivételnek talán Albánia tekinthető, de csak a fentebb említett fenntartással). Ez részben köszönhető csak a felsőoktatás térnyerésének, leginkább a munkalehetőségek hiányának tudható be, valamint annak, hogy a mezőgazdaság szívja fel a munkaerőt, ahol jelentős mértékű a feketegazdaság. Ennek eredményeképpen egyre több fiatal próbál külföldön, elsősorban az unió tagállamaiban szerencsét. Ennek komoly gazdasági következményei lehetnek a jövőben, ezért is kiemelkedően fontos ezekben az országokban a munkanélküliség csökkentése, a munkahelyteremtés.

A legtöbb vizsgált nyugat-balkán államot erős külgazdasági függőség jellemzi, a jogállamiság hiányosságokkal küzd, gyenge az igazságszolgáltatás, a közigazgatás hatékonysága alacsony, valamint jelentős az informális szektor szerepe. Ezért mindenképpen fontos az elkezdett reformok továbbvitele, a gazdaság további liberalizálása, a kedvező üzleti környezet megteremtése, a korrupció további csökkentése – ezzel is növelve a külföldi források mértékét, amely elengedhetetlen a további fejlesztések továbbviteléhez.

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a csatlakozási tárgyalások alakulása, menete nagymértékben követik az államok gazdasági helyzetének alakulását. Kivételnek egyedül Macedónia tekinthető, gazdasági helyzete évek óta a csatlakozási tárgyalások megkezdését indokolják. Emellett a csatlakozási tárgyalások menetét az is nagyban befolyásolja napjainkban, hogy az Európai Unió válságban van, jelenleg elsősorban belső problémáinak megoldására

törekszik. Ennek ellenére a csatlakozási folyamatok előrehaladása mindenképpen nagy lökést adna a régió országainak a reformok továbbviteléhez.

A téma további kutatási lehetőségeket is rejt magában a jövőre nézve. Érdekes lenne ezt a vizsgálatot pár év múlva ismét elvégezni annak érdekében, hogy megfigyelhető-e javulás, illetve milyen mértékű haladást sikerült elérnie ezen országoknak. Emellett közép-hosszú távon már érdemes a kutatást Koszovóra is kiterjeszteni, esetleg külön megnézni azt, hogy Horvátország integrációérettsége hogyan alakul az Európai Unió tagállamaként, milyen tapasztalatok figyelhetők meg esetében, amelyek fontos tanulságként szolgálhatnak a régió többi államára nézve is.

4. Főbb hivatkozások

- Baldwin, Richard - Wyplosz, Charles (2004): *The Economics of European Integration*, McGraw Hill, New York.
- Bergloff, Erik – Burkart, Mike – Friebel, Guido – Paltseva, Elena (2008): Widening and Deepening: Reforming the European Union, *American Economic Review*, 98:2, p. 133-137.
- EBRD (2011): *Transition Report 2011, Crisis and Transition: The People's Perspective*, London.
- EBRD (2010): *Transition Report 2010, Recovery and reform*, London.
- EMA (2013): *Assessing Integration, Problems and Solutions to Adapting IPA in Albania, Bosnia and Herzegovina, Montenegro and Macedonia*, European Movement in Albania, Tirana.
- Európai Bizottság (2013a): *Macedonia FYR, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2013b): *Montenegro, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2013c): *Bosnia-Herzegovina, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2013d): *Albania, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2012c): *Croatia, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2012d): *Serbia, EU Bilateral Trade and Trade with the World*, DG Trade, Brussels.
- Európai Bizottság (2012e): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2012-2013.*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2012f): *Albania, Progress Report 2012*, Brussels.
- Európai Bizottság (2011a): *A Bizottság közleménye az Európai Parlamentnek és a Tanácsnak, Bővítési stratégia és a legfontosabb kihívások 2011-2012.*, Brüsszel.
- Európai Bizottság (2007b): *A kohéziós politika 2007-2013, Kommentárok és hivatalos szövegek*, Európai Bizottság, Belgium.
- Európai Beruházási Bank (EIB) (2011): *The European Investment Bank in Croatia and in the Western Balkans*, EIB, New Belgrad.
- Európai Tanács (1993): *European Council in Copenhagen – 21-22 June 1993 – Conclusions of the Presidency*, Europa Press Releases.

- Európai Tanács (1995): *Madrid European Council 15 and 16 December 1995 Presidency Conclusions*, elérhető: http://www.europarl.europa.eu/summits/mad1_en.htm (letöltés dátuma: 2012-07-07).
- Guérot, Ulrike (2004): *The European Paradox: Widening and Deepening in the European Union*, The Brookings Institution U.S.-Europe Analysis Series, June 2004, Washington.
- Helse, Thomas (2009): *Legal and Economic Basis for Performing Mining Activities in Southeast Europe*, GRIN, Verlag, Germany.
- Huntington, Samuel P. (2008): *A civilizációk összecsapása és a világrend kialakulása*, Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Huszka Beáta (2010): *The Next Enlargement Round – the Balkan Challenge*, *Center for Enlargements Studies*, CEU-ENS No.1., February 2010, Budapest.
- ILO (2009): *Employment Policy Review, Bosnia and Herzegovina*, International Labour Organisation and Council of Europe, Geneva.
- IMD (2011): *World Competitiveness Yearbook*, IMD, Switzerland.
- IMF (2013a): *Former Yugoslav Republic of Macedonia, 2012 Article IV Consultation and First Post-Program Monitoring Discussions*, *IMF Country Report No. 13/178*, June 2013, Washington.
- IMF (2013b): *IMF Concludes Article IV Mission to Montenegro*, *Press Release No. 13/183*, 20th May, 2013.
- Inotai András (2002): *Some Reflections on Possible Scenarios for EU Enlargement*, *Begegnungen Schriftenreihe des Europa Institut Budapest*, Band 16 pp.89-104.
- Inotai András (1995): *From the Association Agreements to Full Membership?*, *The Dynamics of Relations Between the Central and Eastern European Countries and the European Union*, Paper presented at the Fourth Biennial International Conference of the European Community Studies Association, May 11-14, 1995, Charleston, South Caroline, USA.
- Inotai András (1994): *Looking forward to full membership*, *Hungarian Economic Review*, June-August, pp.64-69.
- Juhász József (1999): *Volt Egyszer egy Jugoszlávia*, Aula, Budapest.
- Kovács Teréz (2010): *A Balkán mezőgazdasága*, in: Horváth Gyula - Hajdú Zoltán szerk.: *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országaiban*, *MTA Regionális Kutatások Központja*, Pécs, p.384-409.
- Maastrichti szerződés (1992), elérhető: http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/12002M/htm/C_2002325EN.000501.html#anArt6 (letöltés dátuma: 2012.03.12.).

- Majoros Pál (1997): The role of the CEFTA in member states' EU integration efforts, *Külkereskedelmi Főiskolai Füzetek* 7, BGF, Budapest.
- Molle, Willem (2006): *The Economics of European Integration*, Theory, Practice, Policy, Ashgate, England.
- Mongelli, Francesco Paolo (2002): „New” views on the optimum currency area theory: What is EMU telling us?, *European Central Bank Working Paper Series*, No. 138, April 2002, Germany.
- Mongelli, Francesco Paolo (2008): *European Economic and Monetary Integration, and the Optimum Currency Area Theory*, European Commission, Brussels.
- Mundell, R. A. (1961) A Theory of Optimum Currency Areas, *American Economic Review* 51, p. 657- 665.
- Novák Tamás (2008): *A délkelet-európai országok EU-csatlakozási lehetőségei*, in: GLATZ Ferenc (szerk.): *A Balkán és a Magyarország, Váltás a külpolitikai közgondolkodásban?*, MTA Társadalomkutató Központ – Európa Intézet, Budapest.
- Palánkai Tibor – Kengyel Ákos – Kutasi Gábor – Benczes István – Nagy Sándor Gyula (2011): *A globális és regionális integráció gazdaságtana*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Palánkai Tibor (2006): Integrációérettségünk elméleti összefüggései, *Pénzügyi Szemle*, LI: évfolyam, p.302-319.
- Pollack, Mark A. (2009): Europe United? The impact of the EU's eastern enlargement, five years on, *European View*, Vol. 8, p. 239-54.
- Rácz Margit (2007): A sikeres EU-tagság integrációs (belső) tényezői, Csatlakozás az euró-övezethez, előfeltételek és következmények, vitaanyag, *Center for EU Enlargement Studies és Világ gazdasági Kutatóintézet*, Budapest.
- Rehn, Ollie (2006): *Deepening and widening: the false dichotomy*, Public lecture at the Hellenic Foundation for European and Foreign Policy (ELIAMEP), Athens, 9 March 2006.
- Réti György (2000): *Albánia sorsfordulói*, Aula, Budapest.
- Szabó Márton (2008): *The Agriculture of Macedonia – a Small Tiger or just a Cat?*, in: Glatz Ferenc (ed.): *The European Union, the Balkan Region and Hungary*, Volume 2, Europa Institut Budapest.
- Szentes Tamás és mk (2005): *Fejlődés, versenyképesség, globalizáció*, I. kötet, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tilford, Simon – Whyte Philip (2010): *The Lisbon Scoreboard X, The road to 2020*, Centre for European Reform, London.
- UNCTAD (2012a): *World Investment Report*, United Nations, New York.

UNCTAD (2012b): *Investment Policy Review The former Yugoslav Republic of Macedonia*, United Nations, New York and Geneva.

UNCTAD (2011): *Handbook of Statistics 2011*, United Nations, New York.

USAID (2009): *Republic of Macedonia, Employment and Labor Market*, Washington.

Uvalic, Milica (2003): *Trade Liberalisation in the Balkans – A Blessing in Disguise?*, CEU Policy Documentation Center, Budapest.

Világbank (2013a): *Economy Profile: Macedonia FYR*, Doing Business 2013, 10th Edition, Washington.

WEF (2011): *The Global Competitiveness Report 2011-2012*, Geneva, Switzerland.

Internetes portálok:

ICTY (2011) honlapja: www.icty.org (letöltve: 2011.06.23.).

IPA (2012) honlapja: http://ec.europa.eu/regional_policy/the_funds/ipa/index_en.cfm (letöltés dátuma: 2012-08-15).

MONSTAT (2013): Montenegró Statisztikai Hivatalának adatbázisa: <http://www.monstat.org/cg/> (letöltés dátuma: 2013-07-28).

Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) (2012) adatbázisa: <http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang--en/index.htm> (letöltés dátuma: 2012-08-01).

UNSTATS (2012b): <http://unstats.un.org/unsd/trade/sitcrev4.htm> (letöltés dátuma: 2012.04.20).

Világbank (2013c) honlapja: Országadatok, <http://data.worldbank.org/country> (letöltés dátuma: 2013-07-27).

Világbank (2012a): Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/index.asp> (letöltés dátuma: 2012-07-31)

Világbank (2012b): Doing Business, <http://doingbusiness.org/rankings> (letöltés dátuma: 2012-08-14).

Világbank (2012c): World Development Indicators: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/DATASTATISTICS/0,,contentMDK:20398986~pagePK:64133150~piPK:64133175~theSitePK:239419~isCURL:Y,00.html> (letöltés dátuma: 2012-12-29).

5. A témakörrel kapcsolatos saját publikációk

Könyvfejezet:

Viktória Endrődi-Kovács (2010a): *Measuring trade intensity – indices of intra-sectoral trade*, in: Prof. Tibor Palánkai (ed.): *Studies on European Integration*, Vol. 3. *Measurement of Integration – Integration Profiles*, Savaria University Press, p. 37-55.

Folyóiratcikkek:

Magyar nyelvű folyóiratcikkek:

Endrődi-Kovács Viktória: (2013a): Az integrációérettség elméletének továbbgondolása és kiterjesztése, *Köz-gazdaság*, VIII. évfolyam, 1. szám, 2013. március, p. 157-167.

Endrődi-Kovács Viktória (2012a): Szerbia külkereskedelmének elemzése (1997-2011), *South-East Europe*, Vol. 3. No. 1. 2012/1 Tavasz, p. 1-8.

Endrődi-Kovács Viktória (2012b): Szerbia integrációérettsége, *South-East Europe*, Vol. 3. No. 3. 2012/3 Ősz, p.1-16.

Endrődi-Kovács Viktória (2011a): Területi különbségek a Nyugat-Balkánon, *Köz-gazdaság*, VI. évfolyam 2. szám, 2011. június, p.234-235.

Endrődi-Kovács Viktória – Hegedüs Krisztina (2011): A közvetlen külföldi beruházások és a korrupció közötti kapcsolat, *Vezetéstudomány* Különszám I., 2011. december, p. 4-14.

Endrődi-Kovács Viktória (2010b): Horvátország integrációérettsége, *Délkelet-Európa*, I. évfolyam 1. szám, 2010. március, p. 1-10.

Angol nyelvű folyóiratcikkek:

Viktória Endrődi-Kovács (2013b): Bosnia and Herzegovina's way to the European Union, *South-East Europe*, Spring, 2013/1, p.1-8.

Viktória Endrődi-Kovács (2011b): Actual issues of the Croatian EU-accession, *South-East Europe*, 2011/1, p.1-6.

Viktória Endrődi-Kovács (2010c): Croatian and Macedonian economy in the 2007 economic and financial crisis and after, *South-East Europe*, 2010/3, p. 1-9.

Műhelytanulmányok:

Endrődi-Kovács Viktória – Hegedüs Krisztina (2012): *Korrupció: mérhetőség és modellezés*, TÁMOP-4.2.1.B-09/1/KMR-2010-0005, II. A nemzetközi gazdasági folyamatok és a hazai üzleti szféra versenyképessége alprojekt, A nemzetközi folyamatok c. műhely keretében készült műhelytanulmány, p.1-29.,

elérhető: http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/815/1/TM51_Endrodi_Hegedus.pdf

Endrődi-Kovács Viktória (2010d): *Európai értékek és a Nyugat-Balkán*, Kutatási füzetek I., Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, elérhető: <http://www.uni-corvinus.hu/index.php?id=31228>